

Сніжана Верба,

здобувач, Західноукраїнський національний
університет

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5676-980X>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ НАУКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття є результатом дослідження проблематики правового статусу, нормативно-правового регулювання та особливостей функціонування громадських наукових організацій в Україні як суб'єктів наукової діяльності. Встановлено, що громадські наукові організації визначені як повноцінні суб'єкти наукової діяльності. Законодавством передбачено перелік їхніх видів. Розвинена мережа громадських наукових організацій за напрямками досліджень та інтересами вчених дає можливість збалансовувати монополію державних структур, залучати іноземні фонди, працювати над здобуттям нових та виконанням чинних наукових програм, проєктів, грантів, підготовкою комплексних наукових праць наукових колективів та окремих вчених, впроваджувати результати наукових досліджень, представляти їх фахівцям та широкому загалу. Однак на законодавчому рівні потрібно додатково прописати характеристики та можливості кожного основного виду громадських наукових організацій, які мають свої відмінності, підвищити їхню роль у взаємодії з органами державної влади, установами та організаціями з метою посилення впливу на соціально-економічні процеси, тренди соціокультурного розвитку суспільства і держави. Головним важелем зростання впливу цих творчих об'єднань має бути розробка фінансового забезпечення заохочення їх створення і діяльності, формування належних умов для впровадження наукових інновацій у виробничу практику.

Ключові слова: громадські наукові організації, суб'єкти наукової діяльності, законодавство України, наукові товариства, громадські академії наук, асоціації, спілки, об'єднання.

Verba S.

Legal status of public scientific organizations as subjects of scientific activity in Ukraine

The article is the result of a study of the issues of legal status, normative and legal regulation, and peculiarities of the functioning of public scientific organizations in Ukraine as subjects of scientific activity. It has been established that public scientific organizations are defined as full-fledged subjects of scientific activity. The legislation provides a list of their types. A developed network of public scientific organizations based on the areas of research and the interests of scientists makes it possible to balance the monopoly of state structures, attract foreign funds, work on obtaining new and implementation of current scientific programs, projects, grants, preparing complex scientific works of scientific teams and individual scientists, implementing the results of scientific research, to present them to specialists and eventually to the general public. However, at the legislative level, it is necessary to additionally prescribe the characteristics and capabilities of each of the main types of public scientific organizations, which have their own differences, to increase their role in interaction with state authorities, institutions and organizations in order to strengthen the influence on socio-economic processes, trends of socio-cultural development society and the state. The main lever for the growth of the influence of these creative associations should be the development of financial support for the encouragement of their creation and activity, the formation of appropriate conditions for the introduction of scientific innovations into industrial practice.

Keywords: public scientific organizations, subjects of scientific activity, legislation of Ukraine, scientific societies, public academies of sciences, associations, unions, associations.

Постановка проблеми. Утвердження демократичної правової держави та громадянського суспільства невід'ємно пов'язані з утворенням та функціонуванням самоврядних громадських організацій, різноманітним яким є громадські наукові організації. Потреби розвитку науки України в непростих умовах перших трьох десятиріч державотворення, необхідність збереження кадрового потенціалу вчених в умовах їх відтоку в інші сфери життя суспільства та еміграції за кордон, потреба у їх додатковій творчій самореалізації в колективах однодумців в умовах пострадянської монополії органів державної влади та державних установ у сфері науки зумовлюють нагальну потребу в активізації та розширенні сфери діяльності громадських наукових організацій в усьому їх різноманітті. Для цього необхідно насамперед проаналізувати на-

явну нормативно-правову базу, виокремити сильні та слабкі сторони, проблеми та перспективи правового забезпечення та практичної діяльності цих об'єднань громадян з метою вдосконалення та розширення їх мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового статусу громадських наукових організацій як суб'єктів наукової діяльності в Україні відображена у працях українських дослідників Р. Неколяка, М. Стріхи, Н. Христинченко та інших. Однак увага дослідників до цієї теми, як і до вивчення ролі і значення громадських наукових організацій у розвитку української науки, недостатня, відповідно ця тема потребує додаткових наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ст. 54 Конституції України гарантує кожному правоздатному громадянину свободу наукової і технічної творчості [1]. Форми і методи реалізації такої творчості багатогранні й різноманітні, але у будь-якому разі вони передбачають залучення фізичної особи до співпраці з іншими та участь у відповідних об'єднаннях.

Відповідно до ст. 20 Загальної декларації прав людини, ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенції Міжнародної організації праці «Про свободу асоціацій і захист права на організацію» кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами [2-4]. Конституція України гарантує право на свободу об'єднання (асоціацій). Ст. 36 передбачає, що «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом...» [1]. Членство в таких об'єднаннях здійснюється тільки на добровільній основі.

Норми Основного Закону конкретизовані в ст. 314 Цивільного кодексу України і ст. 5 Закону України «Про громадські об'єднання» [5, 6]. Право на свободу об'єднання є за своєю природою особистим немайновим конституційним правом та охоплює: правову та фактичну можливість добровільно, без примусу чи попередньої згоди створювати об'єднання громадян, за своїм вибором вступати до таких організацій та виходити з них; право об'єднань громадян самостійно виробляти свої статuti, організувати свою внутрішню структуру та апарат; право об'єднань громадян співпрацювати з іншими українськими та міжнародними організаціями; право об'єднань громадян вступати в правовідносини з органами державної влади та місцевого самоврядування; будь-які інші аспекти вільного, на власний розсуд визначення своєї поведінки в сфері здійснення цього права.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» громадські наукові організації визнаються суб'єктами наукової діяльності. Ст. 23 Закону визнає громадські наукові організації як «об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом». До них належать громадські академії наук, наукові товариства, наукові асоціації, спілки, об'єднання та інші.

З досвіду України можна констатувати, що громадські наукові організації переважно виконують роль науково-просвітницьких об'єднань дослідників певної галузі науки, які мають завдання насамперед популяризувати наукові дослідження та їх результати серед широкої громадськості, а також захищати фахові інтереси, координувати науково-дослідну роботу, налагоджувати і розвивати нові контакти з дослідниками та групами вчених на внутрішньому рівні і за кордоном. Водночас згаданій магістральній меті підпорядковується система різних завдань, для виконання яких формуються відповідні колективи вчених. Відповідно до законодавства, громадські наукові організації для виконання статутних завдань можуть утворювати тимчасові наукові колективи, науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати з іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок і товариств. Як і інші громадські об'єднання, громадські наукові організації підлягають загальному порядку реєстрації та функціонування.

В їх складі беруть участь вчені, які переважно є штатними працівниками державних наукових, науково-виробничих чи навчально-наукових установ та організацій, і використовують членство в громадській науковій організації як елемент творчої самореалізації, популяризації власних знань та наукових досягнень, інтелектуального збагачення тощо. Такі організації належать до неприбуткових.

Відповідно до ч. 3 ст. 23 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» громадські наукові організації мають право співпрацювати з органами державної влади за двома напрямками: 1) вносити пропозиції щодо реалізації та удосконалення державної політики у даній сфері; 2) пропонувати представників до складу Ідентифікаційного комітету, консультативно-дорадчих та експертних органів при органах державної влади [7]. Водночас ч. 4 ст. 23 передбачає можливість для органів державної влади за-

лучати громадські наукові організації і ради молодих вчених до участі у підготовці та виконанні рішень щодо наукової і науково-технічної діяльності, експертизи, виконання науково-технічних програм, проектів і розробок, здійснення інформаційної діяльності серед широких верств населення щодо їх безпеки, екологічності, соціально-економічної доцільності і наслідків реалізації за їх згодою.

Розглянемо окремі види громадських наукових організацій в Україні, передбачені законодавством.

Наукові товариства поєднують дослідників певної наукової дисципліни (гуманітарна, природнича, технічна) [8]. «Енциклопедія сучасної України» трактує наукові товариства об'єднання вчених та інших осіб з метою сприяння розвитку певної галузі науки або науки загалом, популяризації наукових знань [9]. Їхня діяльність, як правило, охоплює певний регіон, державу, мовний чи культурний простір, а склад може передбачати членство іноземних колег. Зазвичай наукові товариства регулярно проводять міжнародні конференції чи конгреси, круглі столи та інші форуми, що є важливими механізмами налагодження наукової комунікації. В Україні термін «наукове товариство» трактується в ширшому значенні, ніж на Заході, де зазвичай розрізняють тільки фахові товариства і товариства популяризаторського напрямку роботи. Прикладами найбільш успішних, давно сформованих та численних наукових товариств в Україні є Наукове товариство імені Тараса Шевченка, Археологічне товариство, Біохімічне товариство, Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, Всеукраїнське етнографічне товариство, Товариство «Знання» тощо. В Україні діють наукові товариства зі статусом академій (Академія інженерних наук України, Академія наук вищої школи України, Академія політичних наук України).

У науковій літературі помітні різночитання щодо трактування поняття «наукові товариства». Зокрема, наявне розмежування наукових товариства як галузі наукового об'єднання та академій наук, універсального характеру. Утім воно умовне, адже, наприклад, Лондонське королівське товариство та історично перша національна академія наук в Україні – Наукове товариство імені Шевченка, – жодної згадки про академію у своїх назвах не мають.

Громадські академії наук відзначаються комплексним і системним характером діяльності. Приклад громадської академії наук наочно демонструє громадська організація «Українська академія наук» (УАН). Вона створена ще у 1991 р. і об'єднує науковців та виробників із різних галузей народного господарства [10]. УНА стала засновницею низки науково-дослідних інститутів, підприємств, закладів, вищої освіти, журналів, видавництва. При академії діяло 12 територіальних та 11 фахових відділів. У складі Академії є понад тридцять проблемних науково-дослідних інститутів і три приватні заклади вищої освіти. Серед численних завдань організації: сприяти утвердженню гуманістичних принципів, розвивати міжнародне та наукове співробітництво і зміцнювати мир між народами; сприяти створенню конкурентоспроможної національної виробничої інфраструктури на новій технічній і технологічній базі; засновувати підприємства, науково-виробничі центри, навчальні заклади тощо; створювати власні засоби інформації.

Наступним різновидом громадських наукових об'єднань є наукові асоціації України. Їхня структура не така масштабна, а змістовне охоплення за напрямками діяльності значно вужче, однак завдання діяльності не менш амбітні. Наприклад, Національна науково-технологічна асоціація України ставить за мету «підвищення ролі наукових та технологічних парків в інноваційному розвитку України, сприяння інтенсифікації інноваційних процесів та створення масштабних виробництв інноваційної продукції, трансформацію національної економіки в «економіку знань» [11].

Близькі за характером та масштабами діяльності до наукових асоціацій національні спілки. Прикладом такого виду громадських наукових організацій може слугувати Національна спілка краєзнавців України – «добровільне об'єднання професійних дослідників і літописців рідного краю зі статусом національної всеукраїнської творчої спілки як суб'єкта творчої діяльності» [12]. На відміну від попередніх видів наукових об'єднань, спілка відзначається більшою ліберальністю та фактично є майданчиком для представлення її членами власних результатів наукової діяльності і творчих напрацювань, широкої просвітницької роботи серед громадськості. Прикладом наукової спілки більш вузького професійного спрямування є громадська організація «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка», яка об'єднує судових експертів, юристів, економістів та інших фахівців на основі спільності інтересів з метою «... об'єднання зусиль для реформування та розвитку матеріального та соціального забезпечення судових експертів, сприяння вдосконаленню нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності» [13].

Приблизно ідентичні до попереднього виду наукових об'єднань завдання виконує наукове об'єднання. Більшу відмінність становлять науково-виробничі об'єднання, які ставлять за мету не лише координацію наукових досліджень своїх членів та забезпечення їх представлення широкому загалу, а й впровадження їх результатів на практиці виробництва. Як правило, в структуру науково-виробничих об'єднань

входять науково-дослідні, проектно-конструкторські, технологічні організації, дослідні виробництва і промислові підприємства [14].

В Україні функціонує мережа громадських наукових організацій різного виду, які здійснюють широкі функції, хоча усі вони добровільні для членства та насамперед привабливі для науковців з огляду на розширену можливість представлення суспільству результатів своєї наукової діяльності. Додатковим стимулом є можливість контактів із зарубіжними колегами та установами, якщо така організація налагоджує контакти із зарубіжними партнерами. Головною особливістю громадських наукових організацій є їх незалежний характер від державних установ та організацій (за винятком процедури реєстрації, звичайно), хоча їх тісна співпраця не виключається. В умовах пострадянського централістського типу організації системи наукової діяльності, низького рівня матеріального забезпечення окремих дослідників і діяльності наукових колективів, втрати престижності професії вченого, практичної відсутності підтримки середнього і великого бізнесу сфери інноваційних технологій таким організаціям ефективно функціонувати доволі складно. Їх вплив на формування державної політики в галузі наукової діяльності та інших незначний.

У розвинених демократичних країнах встановлено прямий взаємозв'язок між підвищенням ролі громадських організацій, які впливають на процеси формування державної політики у галузі науки та інших, працюють на підвищення рівня соціально-економічного розвитку держави [15, с. 43; 16, с. 52]. В Україні потенціал таких організацій залишається недостатньо використаним. Простежується домінування державних установ та організацій. Зберігається високий рівень «зарегульованості» діяльності вченого, наукових колективів та організацій за низького рівня фінансування наукової діяльності, що безумовно не заохочує (особливо молодь) до роботи у цій сфері виробничих відносин.

Висновки. Громадські наукові організації визначені як повноцінні суб'єкти наукової діяльності. Законодавством передбачено перелік їхніх видів. Розвинена мережа громадських наукових організацій за напрямками досліджень та інтересами вчених дає можливість збалансовувати монополію державних структур, залучати іноземні фонди, працювати над здобуттям нових та виконанням чинних наукових програм, проектів, грантів, підготовкою комплексних наукових праць наукових колективів та окремих вчених, впроваджувати результати наукових досліджень, представляти їх фахівцям та зрештою широкому загалу. Однак на законодавчому рівні потрібно додатково прописати характеристики та можливості кожного основного виду громадських наукових організацій, які мають свої відмінності, підвищити їхню роль у взаємодії з органами державної влади, установами та організаціями з метою посилення впливу на соціально-економічні процеси, тренди соціокультурного розвитку суспільства і держави. Головним важелем зростання впливу цих творчих об'єднань має бути розробка фінансового забезпечення заохочення їх створення і діяльності, формування належних умов для впровадження наукових інновацій у виробничу практику.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.02.2023).
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III). Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Неофіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 09.02.2023).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.02.2023).
4. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію N 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (дата звернення: 10.02.2023).
5. Цивільний кодекс України. Із змінами і доповненнями, внесеними законами України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=843_030 (дата звернення: 10.02.2023).
6. Про громадські об'єднання : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 10.02.2023).
7. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 3. Ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 11.02.2023).
8. Наукові товариства. Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. Ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4: Н-П. 720 с.
9. Стріха М. Наукові товариства. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70691> (дата звернення: 11.02.2023).

10. Українська академія наук (громадська організація). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_академія_наук_\(громадська_організація\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_академія_наук_(громадська_організація)) (дата звернення: 11.02.2023).
11. Національна науково-технологічна асоціація України. URL: <http://nsta.org.ua/> (дата звернення: 12.02.2023).
12. Національна спілка краєзнавців України. URL: <https://nsku.org.ua> (дата звернення: 12.02.2023).
13. Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка. URL: <http://nndes.org.ua/> (дата звернення: 12.02.2023).
14. Науково-виробниче об'єднання. Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
15. Неколяк Р. В. Державне регулювання наукової і науково-технічної діяльності: організаційно-правовий аспект: дис. ... кан. юр. наук (доктора філософії): спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право (081 – Право). Київ, 2018. 237 с.
16. Христинченко Н. П. Суб'єкти наукової діяльності в Україні. Наше право. 2014. № 5. С. 50–53.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 30, 141. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny [General declaration of human rights]. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III). Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku. Neofitsiinyi pereklad.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]
3. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]
4. *Konventsiiia pro svobodu asotsiatsii ta zakhyst prava na orhanizatsiiu N 87 [Convention on Freedom of Association and Protection of the Right to Organize N 87]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text [in Ukrainian]
5. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. Yz zminyamy i dopovnenniamy, vnesenyamy zakonamy Ukrainy [Civil Code of Ukraine. With changes and additions introduced laws of Ukraine.]*. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=843_030 [in Ukrainian]
6. Zakon Ukrainy «Pro hromadski obiednannia» [Law of Ukraine «On Public Associations»] (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 1, 1. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian]
7. Zakon Ukrainy «Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist» [Law of Ukraine «On scientific and scientific and technical activity»] (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 3, 25. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> [in Ukrainian]
8. *Naukovi tovarystva. Yurydychna entsyklopediia [Scientific societies. Legal encyclopedia]* (2002): [u 6 t.]. Red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, T. 4: N-P [in Ukrainian]
9. Strikha, M. (2020). Naukovi tovarystva [Scientific societies.]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTS. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-70691> [in Ukrainian]
10. *Ukrainska akademiia nauk (hromadska orhanizatsiia) [Ukrainian Academy of Sciences (public organization)]*. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Ukrainska_akademiia_nauk_\(hromadska_orhanizatsiia\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ukrainska_akademiia_nauk_(hromadska_orhanizatsiia)) [in Ukrainian]
11. *Natsionalna naukovo-tekhnologichna asotsiatsiia Ukrainy [National Scientific and Technological Association of Ukraine]*. Retrieved from <http://nsta.org.ua/> [in Ukrainian]
12. *Natsionalna spilka kraieznavtsiv Ukrainy [National Union of Local Historians of Ukraine]*. Retrieved from <https://nsku.org.ua> [in Ukrainian]
13. *Vseukrainska nezalezna naukovo-doslidna ekspertna spilka [All-Ukrainian Independent Research Expert Union]*. Retrieved from <http://nndes.org.ua/> [in Ukrainian]

14. *Naukovo-vyrobnyche obiednannia. Yurydychna entsyklopediia [Scientific and industrial association. Legal encyclopedia]* (2002): [u 6 t.]. Red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, T. 4 [in Ukrainian]
15. Nekoliak, R. V. (2018). *Derzhavne rehulivannia naukovo i naukovo-tekhnichnoi diialnosti: orhanizatsiino-pravovyi aspekt: dys. kan. yur. nauk (doktora filosofii) [State regulation of scientific and scientific-technical activity: organizational and legal aspect]: spets. 12.00.07 – administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo (081 – Pravo)*. Kyiv [in Ukrainian]
16. Khrystynchenko, N. P. (2014). *Subiekty naukovo diialnosti v Ukraini [Subjects of scientific activity in Ukraine]. Nashe pravo – Our Law, 5, 50-53* [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.02.2023